

KİTAP İNCELEMESİ: OSMANLI MODERNLEŞMESİ, TOPLUM, KURUMSAL DEĞİŞİM VE NÜFUS

Sedat KANAT¹

Geliş: 20.11.2024 / Kabul: 22.12.2024

Kemal H. KARPAT, *Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, İmge Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2008. (ISBN 978-975-533-357-1, 163 sayfa).

Kemal H. Karpat, bu dünya üzerinden 1923-2019 yılları arasında geçmiştir. Türk anne babanın çocuğu olarak Romanya'nın Dobruca bölgesinde yer alan Tulça ilinin Babadağ kasabasında doğmuştur. İstanbul Üniversitesi'nde hukuk lisans; Washington Üniversitesi'nde siyasi bilimler master derecesini almıştır. New York Üniversitesi'nde doktorasını tamamlamıştır. 1967'den itibaren uzun yıllar Wisconsin Üniversitesi'nde çalışmıştır. Burada görev yaparken belli sürelerle, Türk Araştırmaları Kurumu'nun ve Türk Araştırmaları Derneği'nin başkanlıklarını da yürütmüştür. TTK onur üyesi olmuştur. *International Journal of Turkish Studies*, *Central Asian Survey* ve *Journal of Muslim Minority Affairs* dergilerinin editör kurullarında yer almıştır.

Yazar çalışmasının, esasında, yıllar önce Princeton Üniversitesi tarafından yayınlanmış olan *Social Interdependence, Restructuring and Modernization (Toplumsal Dayanışma, Yeniden Yapılanma ve Modernleşme)* adlı çalışmanın bir bölümü olarak basıldığını bildirmiştir. Bu çalışmanın ana teması toplumsal ilişkiler ve bunların modernleşmedeki işlevleri olmuştur. Karpat daha o zaman, Osmanlı toplumunun yaşadığı ve yüzyıllar boyunca süren değişimler ile on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllardaki sosyal yapı değişikliklerinin farklarını merak etmiştir. Bahsi geçen çalışmadaki iddia ve bulguların anlaşılması buna bağlıydı.

Yazarın eserdeki temel kavramları; Osmanlı, düzen, değişme, reaksiyon, merkezileşme, reform, modernleşme, toplumsal yapı, iltizam, Verimli Hilal, Düyun-ı Umumiye, Şurayı Devlet, Tanzimat Dönemi, toplumsal statü, dikey toplumsal hareketlilik, vakıf, ayan, Sened-i İttifak, Edirne Yareni, sekülerizm, kimlik kaybı, kimlik değişimi, bağımlılık teorisisidir.

Karpat bu çalışmasındaki verileri, genel olarak arşiv belgelerinden, dönemin bazı hatırat kitaplarından, İngiliz Konsolosluk Raporlarından, sosyal bilimler için oldukça önemli

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sedatkanat5825@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8662-9069>.

isimlerden Fernand Braudel, Halil İnalçık, Ömer Lütü Barkan, Nicolae Iorga, Immanuel Wallerstein, Andreas Birken gibi öncü araştırmacıların eserlerinden elde etmiştir. Bu araştırmacılardan başka, yine Osmanlı üzerine çalışmalar veya birtakım gözlemler yapan McGowan, Ubcini gibi kişilerin yapıtlarından faydalanmıştır.

Çalışmasının akışını, tarihsel arka plandan başlatmıştır. Böylece sosyal yapı değişikliklerinin tarihsel çerçevesini çizmiş olacaktır. Bu başlangıç onu, on dokuzuncu yüzyıldaki Osmanlı ıslahat hareketlerinin, devlet yapısındaki farklılaşmaların ve nüfus kıymıdanmalarının karşılıklı etkileşerek toplumsal strüktürü nasıl başkalaştırdığını incelemeye götürecektir.

Buradan yavaş yavaş kültürel ve yönetsel temellere gelmiş; toplumun düzeninde veya düzensizliğinde çok önemli bir faktör olan nüfus konusuna değinmiştir. Ardından on dokuzuncu yüzyılda toplumsal düzenin çözülüşüne eğilmiş; bu çözülüşü veya değişimi modernleşme bağlamına oturarak söz konusu transformasyonun örneklerini sunmuştur. En sonunda nüfus, göç ve iskân olgularını bir arada ele almayı uygun görmüştür. Şehirlerin gelişimine değinerek incelemesini tamamlamıştır.

Kitap konuyu hem tarihsel akış hem de sistematik bakış içerisinde ele almıştır. Yani Karpat, bir taraftan olay ve olguların kronolojik gelişimini takip ederken, diğer taraftan da 'düzen ve değişim' ana teması etrafında bunların izini, toplumsal yapının iç içe geçen halkalarının birinden girip diğerinden çıkarak sürmeyi uygun görmüştür.

Yazar savlarını tarihsel kaynaklara, çeşitli istatistiklere ve öncü araştırmacıların eserlerine dayandırmıştır. İddialarını kanıtlamak için somut örnekler vermeyi ihmal etmemiştir.

Yazar Osmanlı toplumunun bir örnek Japon, Rus veya Çin toplumundan kozmopolitliğiyle ayrıştığını belirtmiştir. Bu noktada sistemin devamı, söz konusu çok uluslu, kültürlü ve dinsel yapının ancak kendi aralarındaki denge faktörlerinin devreye girmesiyle ve merkezle yerel otoritenin karşılıklı bağımlılıklarıyla sağlanabilirdi.

Bu durumda, sistemin zayıf noktasını, bu denge unsurları arasındaki ilişkilerde meydana gelebilecek öngörülemeyen değişiklikler oluşturmuştur. Zira bu beklenmedik değişimler tüm yapıyı zayıflatabilirdi.

Tabi devlet, bu çeşitliliğin sonucunda ortaya çıkan belli bir sosyokültürel sistem kurma zorunluluğunun ise, bu farklılıkların, aralarında organik bağ kurmaksızın yan yana bulunacakları bir yaklaşımla çözülmesini ve söz konusu farklılıkların devam ettirilmesini gerekli ve uygun görecektir.

Ona göre değişim, esasında yerli ve yabancı unsurların bir karışması olduğundan bir seviyede yabancılaşma yaratabilir. Fakat değişim, toplumun temel sosyopolitik ve kültürel doğasının dışına taşmadığı sürece ortaya çıkması muhtemel yabancılaşma aşılabilirdi.

Aslında, Osmanlı toplumsal yapısının, her ne kadar katı bir konservatizmi içerse de kendi kültürel dinamiklerinin el verdiği ölçüde değişime de izin veren bir durum sergilediğini ileri sürmüştür. Osmanlı toplumsal ve ekonomik yapısının birbirlerine sıkıca bağlı olduklarını düşünmektedir. Ayrıca bunların ikisinin de değişime ve kapitalist endüstrileşmenin dayatmasına adapte olacak niteliğini vurgulamıştır. Bunun kanıtı olarak bugünün Müslüman dünyasında sanayileşme ve kapitalizmin kol kola olmasını göstermektedir. Burada, İslam'ın, kapitalist sisteme değil ama onun dizginlenmemiş etkilerine karşı olduğunu vurgulamıştır.

Yazar, Nikolae Iorga tarafından ileri sürülen Osmanlı'nın Bizans'ın kopyası olduğu şeklindeki (*Bizans'tan sonraki Bizans*) iddiasına karşı, onun siyasi bakımdan yeni bir devlet teşkil etse de kendisini, Selçuklu ve Ortadoęulu bir miras üzerinde konumlandığını belirterek karşı çıkmıştır. Diğer taraftan, ele geçirilen topraklarda kanun ve düzeni sağlamak ve vergi toplamak amacıyla, onlara sıkı sıkıya güvenerek yerel yöneticileri görevde tutmak şeklindeki Osmanlı uygulamasının, devletin esaslı bir yönetim ilkesi olduğunun altını çizmiştir.

On üçüncü yüzyılda Anadolu'da Selçuklu hükümdarı İzzettin Keykavus'un yenilmesiyle gerçekleşen Moęol işgalinin önünden kaçan binlerce zanaatkar, tacir, alim ve yetişmiş devlet memurunun Bursa-Eskişehir-Antalya hattına yığılmasını, Osmanlı Devleti'nin doğuşuna zemin hazırlayan sosyal temeller olarak değerlendirmiştir.

Osmanlı'nın dünyaya getirdiği yenilik, Adriyatik Denizi'nden Hint Okyanusu'na kadar olan sahayı büyük pazarlara dönüştürmek olmuştur. Yeni askeri ve yönetsel uygulamalar, vergi uygulamaları vs. bölgenin toplumsal yapısında esaslı değişmelere yol açan faktörlerdir.

Karpat, tüm bu şartlar çerçevesinde Osman Devleti'nin hızlı yükselişinin (o burada, Osmanlı ailesinin tam olarak hangi kökenden geldiğinin tespit edilemediğini iddia etmektedir), temelde askeri güç ve yetkinlikten ziyade toplumsal yapının ekonomik devingenlerinden kaynaklandığını savlamıştır.

On beşinci yüzyıldan on altıncı yüzyılın ortalarına kadar sürecekte olan devletin kurumsal ve yapısal gelişimi, 'Klasik Çaę' adıyla tarihte alacağı yere hazır hale gelecektir. Bu dönemin hükümdarları ise Fatih (1451-1481), II. Bayezid (1481-1512), Yavuz (1512-

1520), Kanuni (1520-1566) ve onun oğlu II. Selim (1566-1574) olacaktır. Bu dönem içerisinde ve devamında, özellikle 1606 Zıttorok Barışı ile 1774 Küçük Kaynarca Barışı arasındaki kesit, III. Selim’le başlayıp I. Dünya Savaşı’na kadar devam edecek olan modernleşme çabalarının temelini teşkil etmiştir. Yani on dokuzuncu yüzyıl toplumsal dönüşümünün kökeni, on beşinci ve on altıncı yüzyıl Osmanlı toplumunun oturmuş düzenine değil; on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda kımıldanmaya başlayan güçlere dayandırılmalıdır.

Karpat’a göre, 1696 ile 1730 arasında yapılan ekonomik ve askeri reformlar Osmanlı’nın oturmuş düzeniyle uyumlu olmuştur. Ayrıca bu yenilikler insanlara Batı’nın üstünlüğünü çağrıştırmadan yapılmıştır. On dokuzuncu yüzyıl reformları ise bunun tam tersi bir anlayışla yapılacaktır.

On yedinci yüzyıl, ayrıca, dini cemaatlerin siyasi birliğe doğru evrildiği bir düzlüğü ifade eden ‘uluslaşmanın’ rahmi olmuştur. Üstelik aynı yüzyılda, Ortaçağ’ın toplumsal tabakalarının sosyal sınıflara dönüşümü de başlamıştır. Diğer taraftan Osmanlı Devleti Avrupa’yla eşgüdümlü şekilde modernleşmenin temel ekonomik ve toplumsal koşullarına sahip görünmesine karşın, gerekli olan siyasal ve felsefi şartlardan uzak bir görünüm sergilemiştir.

On yedinci yüzyılda artık, uç anlayışı ve gaza ideolojisi de terkediliyordu. Bunun nedeni ise, savaşçı ve göçebe yaşamın dinamikleri olan pek çok geleneğin, özellikle yönetim kademesinde, yerleşik tarıma bağlı incelmış şehirli kültürle yer değiştirmesiydi. Değişimde II. Viyana Bozgunu (1683)’nun önemini de ayrıca vurgulamıştır.

II. Viyana bozgunundan sonra Macaristan ve Transilvanya (bugünkü Romanya’nın orta ve batı kısımları)’nın elden çıkmasının, devleti, buralara yapılan idari ve askeri masraflardan kurtardığı için aslında olumlu bir gelişme olduğunu savunmuştur.

Osmanlı’da vakıf sayısının artmasının, arazi üzerinde sivil denetimin de artmasına yol açtığını; toplumun İslami kültürünü ön plana çıkardığını ileri sürmüştür.

Osmanlı’nın özellikle Avusturya’yla savaşlar neticesinde bilhassa yeni tüfekler konusunda oldukça hızlı, çabuk ve etkili bir adaptasyon sağladığını; ancak bu silahların icadına yol açan teknoloji ve prensipleri anlamaya çalışmadığını savlamıştır.

Öfkesini, eskiden gaza anlayışı ile uçlardaki düşmanlarına yönelten hoşnutsuz köylüler, on yedinci yüzyılda bu öfkeyi, kendi değerlerine karşı savaş açtıklarını düşündükleri merkezi yönetime doğru ivmelendirmeye başlamışlardır. Ama bu durum, paradoksal olarak, çevrenin merkeze bağımlılığını artırmıştır, zira yereldeki grup çatışmalarını ancak merkezi yönetimin tedbirleri önleyebilirdi.

Karpat, on yedinci yüzyıl ortalarında, önceden küçük cemaatsel yapılara sahip olan grupların şimdi büyük yapılı örgütlere dönüşerek kimlik değişimine uğradıklarını belirtmiştir.

Lale Devri'ndeki reformlar sonucunda birçok görkemli bina yapılmıştır. Kumaş ve mühimmat gibi önemli fabrikalar kurulmuştur. Osmanlı mimari ve sanatında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunların yanında, Tekirdağlı bir ayanın, İran Seferi'ndeki askerlerin tüm ihtiyaçlarını tek başına karşılayacak kadar sermaye ve güç birikimine ulaşması, ekonomik gelişmenin boyutunu göstermesi açısından ilginçtir. Tabii söz konusu ayanın bu durumu, onun tersine fakirleşen esnaf ve küçük tüccarın 1730'daki ayaklanmasının nedenlerinden birini teşkil edecektir.

Karpat, André Raymond'a atıf yaparak, Cezayir, Şam, Kahire gibi Arap kentlerinin Osmanlı zamanında geçirdikleri köklü dönüşüm ve büyümeyi vurgulamıştır. Bunun, o coğrafyanın modernleşmesinin ön adımları olduğunu iddia etmiştir.

Yazar, özellikle on dokuzuncu yüzyılın son yarısında merkezileştirme çabalarında, oldukça geniş bürokratik kadroların temel teşkil ettiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, bu kadroları beceriksizlikle ve ne yaptıklarının idrakinden yoksunlukla suçlamıştır. Zira bu bürokratlar, kabul edilen kanun veya düzenlemeleri, onlardan elde edilmesi planlanan olumlu sonuçlarla eşit tutmuşlardır. Karpat onların bu kifayetsizliklerini, modernleşmenin Ortadoğu'daki 'sınırlı' başarısının temel nedeni saymıştır.

Bunlara ilaveten aynı dönemlerde Kırım, Kafkasya ve Balkan kökenli göçmenlerin Anadolu'ya doğru akmalarının, içerideki sosyokültürel ve politik yapıyı farklılaştırdığını bildirmiştir. Söz konusu göçmenlerin sayısı ise yedi-dokuz milyon kadardır ve bu göçmenler büyük oranda Müslümandır. Bunlar yaşanmakta olan transformasyona taze güç ve ivme katmışlardır.

Aslında bu göç süreci, Rusya'nın 1783 yılında Kırım'ı ilhak etmesiyle başlamıştı ve 1829-1853 arasındaki göreceli bir barış devresinin ardından, Büyük Kafkas Göçleri'yle devam edecektir. 1840'lardan sonra ise, Anadolu ve Rumeli'nin Hıristiyan nüfusu hızla artarken Müslüman Türkler'in miktarı azalıyordu. Bunun nedeni yaşanan savaşlar ve yirmi yıldan fazla süren askerlik hizmetiydi.

Osmanlı toplumsal yapısının değişmeye başlamasında zayıf Osmanlı ekonomik bünyesini etkisi altına alan Batı'nın endüstriyel ve ticari kapitalizminin rolüne de vurgu yapmıştır.

Bununla birlikte Karpat, tarımsal üretim artışının, paralelinde nüfus artışını da getirdiğini iddia etmiştir. Ayrıca, tarımsal ilerlemenin modernleşmenin diğer maddi

yönlerine de zemin hazırlayıcı fonksiyonundan bahsetmiştir. Yazar, Amerikan İç Savaşı (1861-1865)'nin Türk pamuğu ile diğer metalara ilgiyi artırarak ekonomi noktasında kayda değer bir itki yarattığını belirtmiştir.

Bu farklılaşmada, Mısır ayrı bir katkı sunmuştur. Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın gerçekleştirdiği toprak reformu, sıkı pamuk üretimi ve vergi düzenlemeleri sonucunda gelişen emek ihtiyacı neticesinde buranın nüfus artışı oldukça hızlanmıştır.

Kapitalizmin Osmanlı topraklarına ulaşmasıyla özel mülkiyetin yolu açılmış ve yüzyılın sonlarında bireysel mülk sahiplerinin artmasıyla birlikte yeni tarzda bir orta sınıf meydana gelmiştir. Fakat söz konusu orta sınıfın, akılcı ve dünyaya dönük olmasının yanında, kültür ve gelenek açısından muhafazakâr oluşu Karpat'ın gözünden kaçmamıştır.

Azınlıkların, reformlarla kendilerine tanınan özel haklar ve korumalar aracılığıyla kapitalist döneme sosyokültürel açıdan neredeyse hiç bozulmamış şekilde adım attıklarını ileri sürmüştür. Diğer taraftan, Osmanlı'nın zamanla ele geçirdiği toprakların coğrafi, sosyal, dini, demografik açılarından çeşitlenmesinin, devletin ana karakteristiği olarak bu çeşitlilik vasfını iyice belirgin hale getirdiğini savunmuştur.

Osmanlı ayanlarının, Avrupa'da meydana gelen bilimsel, teknolojik ve ekonomik devrimin çıktılarını daha uygun bir konumda ve kafa yapısında olduklarını savlayarak, yerel modernleşmenin ilk elle tutulur örnekleri olduğunu söylemiştir.

Tabi tüm bunlar olurken meydana gelen sınıf savaşlarının, Batı'nın anladığından farklı olarak Osmanlı'nın cemaat felsefesine uygun şekilde cereyan ettiğini savunmuştur. Bu felsefe özünde birlik, eşitlik, beraberlik gibi kavramların ürünüydü.

Üstelik Karpat, bilhassa on yedinci yüzyıl değişimlerinin, tepeden inme değil; eytişimsel ve bir miktar da özgür biçimde gerçekleştiğine inanmaktadır. Diğer taraftan, bu değişimlerin, devletin toprak bütünlüğüne doğrudan bir tehdit olmadan gerçekleştiğini savlaması oldukça ilginçtir.

Değişimde önceliğin, devletin, içinde bulunduğu olumsuz koşulların nedeni olarak gördüğü merkezi otoritenin zayıflığının giderilmesine verilmesi, toplumsal strüktürde ve klasikleşmiş yani oturmuş kurumsal yapıda planlanmamış dönüşümlere yol açarak devletin sonunu getirmiştir.

Halbuki modernleşmenin ana gayesi bürokrasinin hizmet kabiliyetini artırmak ve yurttaşın yaşam kalitesini yükseltmek olmalıydı. Karpat sürecin tam tersi yönde işlediğini, hatta hem Hristiyan hem de Müslümanların yabancılaşmasıyla

sonuçlandığını iddia etmiştir. Çünkü söz konusu sürecin sonunda Müslümanlar, hükümeti, kendi sosyokültürel ve dini geleneklerinin hasmı, sömürücüsü ve baskı aracı şeklinde görmeye başlamışlardır. Meslekî anlamda oldukça uzmanlaşan Hıristiyan tebaa ise, talep ettikleri uzmanlaşmış mesleki hizmetlere kavuşamamışlardır. Bununla birlikte, kimi Hıristiyanlar, vergi toplamak karşılığında, ödemek zorunda oldukları cizye vergisinden muaf tutulmuşlardır. Karpat bunu, onların, vergi ödememenin devletle belli seviyede ilişkiyi göstermesi nedeniyle, yüksek sosyal statülerinin göstergesi olarak değerlendirmiştir.

Bu noktada Karpat, II. Abdülhamid döneminde belirgin bir pürüz olduğunu düşünmektedir. Buna göre, bir tarafta toplumun kafa yapısıyla örtüşmeyen bir maddi büyüme, diğer tarafta ise genel halk kitleleriyle yenilik öncüsü aydınların arasını ayıran ve bütünüyle ideolojikleşen modernleşme kavramının oluşumu söz konusudur. Buradaki kafa yapısı, devletin en temel amacının, sultanın iktidarını güçlendirmek ve bunun için verimli gelir kaynakları sağlama hedefini de içermektedir.

Üstelik Tanzimat ve Islahat reformlarıyla durumları gittikçe düzelen Osmanlı azınlıkları, geleneksel sistemde kendi din kurumları eliyle eğitimlerine devam ederken; yerine yenisi konulmadan fonksiyonu azaltılan vakıf kurumunun yetkisi atındaki Müslüman kitlelerin eğitimi aksamaya başlamıştır. Karpat, modernleşme devrinde eğitimin durumunu “felâket” olarak nitelendirmiştir. Ayrıca, Abdülhamid, azınlık ayaklanmalarına bir tepki olarak, okullarda dini ve pratik derslerin birlikteliğinde karar kılmıştır. Bu onun ‘tepkici İslamî canlanma’ yaratma gayretinin bir örneğidir.

II. Abdülhamid’in, otokratik mutlakiyetçi yönetimini dini ilkelerle bezeyerek meşrulaştırma çabası, İslam hukukunun özünü tahrip eden bir mahiyete sahip olduğundan, en sonunda, nüfusun ve ulemanın büyük çoğunluğunu aleyhine çevirmiştir.

Osmanlı toplumsal düzeni, kökeni her ne kadar Aristoteles, Platon; ardından Farabi, Tusi, Devvani gibi düşünürlere dayansa da en sonunda Tursun Bey, Kınalızade gibi Osmanlı düşünürlerince geliştirilen ve özünde askeri (yönetici sınıflar) ve reaya (üretici, güdülen sınıflar) şeklindeki ikili tabakalaşma sistemine dönüşecektir. Esasında hukuki bir kategori olan zimmî kavramı da zamanla daha kapsayıcı bir sosyokültürel düzen ilkesine evrimleşecektir.

Karpat, yönetimde görev almak konusunda Müslümanlara yönelik pozitif ayrımcılığı vurgulamıştır. Ancak bu durumun on yedinci yüzyılda Rumlar’ın Babali’ye tercüman olarak atanmalarıyla birlikte değişmeye başladığını; 1711-1712’den 1821’e kadar da Eflak ve Boğdan (Romanya)’a idareci olarak görevlendirilmeleriyle devam ettiğini

belirtmiştir. Zaten on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, resmi görev almanın önündeki dini kısıtlamalar, en azından teoride, tamamen ortadan kaldırılacaktır. Ayrıca Halil İnalıcık'a dayandırarak, daha Osmanlı Klasik Çağı'nda Hıristiyan tımar sahiplerinin yardımcı kuvvetler olarak orduda görev yapabildiklerini belirtmiştir.

Anadolu'da, özellikle savaşlar neticesinde meydana gelen insan, dolayısıyla emek noksanlığının yarattığı boşluğu, Ege ve Akdeniz adalarından gelen Rumlar doldurmuştur. Ayrıca, Verimli Hilal bölgesinde (Suriye, Irak, İsrail, Lübnan ve bir ölçüde Ürdün) mültezimler toprak sahibi olma şansına her zaman erişebilirdi. Halbuki Anadolu'da bu, oldukça nadirdi.

Karpat, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllardaki yenileşme hareketlerinin başarılı olmasını, bir taraftan hizmetlerin, yönetim usüllerinin ve teknolojinin transferine bağlarken, diğer taraftan, toplumun da söz konusu değişimlerden fayda sağlayacağına ve değişimde rolü olduğuna inandırılmasının önemine işaret etmiştir. Ne yazık ki yönetici seçkinler, yenileşme çabalarına yurttaşın katılımını tam anlamıyla sağlayamamış; modernleşmenin pratik etkilerini halka anlatmaya gayret etmemişlerdir.

Ayanlar üzerine yazılan biyografilerin, onların esasında mütevazî toplumsal tabakalardan geldiklerini ortaya koyduğunu, ileride zenginleştikten sonra bu güçlerini, ayan olmaya harcadıklarını belirtmiştir. Ayrıca Yuzo Nagata'nın çalışmalarına atıfla, bunların seçimle veya atamayla göreve getirilmediklerini savunmuştur. Ayanların yükselişinin arkasında ise, Avrupa'nın gittikçe artan tarımsal ürün talebi ve devletin olumlu tarım politikaları yer almıştır. Bunlar ayanların sermaye birikimine katkı sunan önemli olgulardır. Ayanlar içinde yeniçerilerle çarpışan tek grubun, Halep'te kurulan Eşraf isimli grup olduğunu da iddia etmiştir.

Sığındıkları şehir olmasından dolayı Edirne Yareni olarak anılan ve bir kısmı, kalemiyenin reisülküttap (önceleri başkatıplık, sonradan dış işleri) dairesinden olan Fransa hayranı bürokratların, III. Selim'in, özellikle askeri alanda yaptığı değişikliklere itiraz etmesinin, ucu, padişahın yapmaya çalıştığı yeniliklere büyük bir psikolojik darbe indirmeye kadar varan hareketlere yol açtığını belirtmiştir.

Yazar yenilikler konusunda II. Mahmud'un iyi niyetli olduğunu; ancak reformlarının Osmanlı üretim sistemini yerle bir ettiğini savunmuştur. Bunun temel nedeninin ise, onun, geleneksel her Osmanlı ve İslam kurumuna darbe indirmesi olduğunu söylemiştir. Diğer taraftan, II. Mahmud'un 1812'de Rusya ile 1806'da başlayan savaşı bitiren Bükreş Anlaşması'ndan sonra elindeki askerle ayanları ortadan kaldırmasının, Osmanlı'nın toplumsal ve iktisadi geleceği adına çok önemli bir gelişme olduğunu ileri sürmüştür. Zira bununla, devlet, taşradaki iktisadi kaynaklar üzerinde mutlak bir

hakimiyet kurabilmiştir. Ayrıca, bundan böyle yerel ileri gelenlerle yönetim sorumluluğunu paylaşma mecburiyeti ortadan kalkmış oluyordu. Diğer taraftan, Karpat, II. Mahmud'un ayanları ortadan kaldırmasının ve vakıfları merkezileştirmesinin yereldeki tarımsal yönetim ağını olumsuz etkilediğini ve tarım-toprak ilişkisinde bir kopuntuya yol açtığını da belirtmiştir.

Yazar, birçok bilim insanınca ya feodalitenin zaferi ya da Osmanlı Magna Cartası şeklinde yorumlanan Sened-i İttifak'ın, aslında sadece taşra yönetimi, değişim ve reformla ilgili bir anlaşma olduğunu düşünmektedir.

1804'teki Sırp ve bir ölçüde 1821'de Mora'daki Yunan isyanı, bölgedeki topraksız kalmış yeniçeriler ve sipahilerin hukuksuz şekilde buralardaki arazilere el koymasının, Vidin (Kuzeybatı Bulgaristan)'deki 1820 isyanları ise tefecilerin istismarı sonucunda başlamıştır.

Ona göre, önceden vakıflar eliyle yönetilen ve düzenlenen eğitim alanının, modernleşmeyle birlikte farklı tarzda eğitim kurumlarına doğru evrimleşmesi, eğitim konusunda vakıflara bağımlı olan Müslüman Osmanlı yurttaşının okuma-yazma oranının düşmesiyle sonuçlanmıştır.

1843'ten itibaren vakıf okullarının yerini almaya başlayan okullardan olan askeri okullar, zamanla dikey toplumsal hareketliliğin temel harekete noktası ve üssü olmaya başlamıştır.

II. Abdülhamid'in yenileşme çabalarının tek taraflı olduğunu iddia etmiştir. O, esasında Tanzimat Devri'nin politik-kültürel aşırı modernleşme yaklaşımına tepkiliydi. Bunun sonucunda Karpat, Abdülhamid'in modernleşme ve yenilik kavramlarını İslami gerekçelerle reddettiğini savunmuştur. Böylece onun dönemindeki büyük maddi ilerlemeler, İslami terimler yerine hükümdarın öngörü, bilgelik ve yurttaşına gösterdiği ilgiyle açıklanmaya çalışılmıştır.

Yazar çalışmasında farklı bir yazma stili uygulamış, metin içerisinde bazen isim ve yer bildirmek dışında, verileri edindiği yerler ve kaynaklar hakkında atıfta bulunmamıştır. Hatta kimi istatistikleri dayandığı kaynaklardan bile çok az bahsetmiştir. Böylece kitapta kaynakça veya dipnot kısımları mevcut değildir. Örneğin sayfa 63'te Osmanlı'daki vakıfların boyutunu belirten bir veriden bahsederken, “...*artışın boyutu, on sekizinci yüzyılın ortasında devlet gelirlerinin yarısına denk gelen vakıf gelirlerini belgeleyen bir çalışmada* (atıf yok, hangi çalışma?) *gösterilmiştir.*” şeklinde bir ifade söz konusudur.

Karpat'ın, incelemesine dipnot ve kaynakça koymaması, bana göre büyük bir eksikliktir. İndeks olmaması kabul edilebilir ama bunların noksanlığı çalışmanın güvenilirliğini problematik hale getirecektir. Zira bilimsel çalışmalarda verilerin takip edilip sağlamlasının yapılabilmesi oldukça önemli bir husustur. Bunun yanında, yazarın, diğer birçok çalışmasında, yukarıda söylediğim genel kabul görmüş ilmi usule riayet ettiğini de belirtmem gerekir.

Kitap, yakın zamanda kaybettiğimiz değerli bir sosyal bilimcimizin Osmanlı toplumunun değişimini, tarihsel, sosyolojik, psikolojik, istatistik açılarından ele aldığı güzel bir incelemedir. Sosyal bilim alanına yaptığı en önemli katkının, sosyal değişimlerin arkasındaki tarihsel faktörleri göstermesinin ötesinde, bizlere, söz konusu etkenlerin ne denli uzun köklerle günümüze bağlandığının şuurunu vermek olduğunu düşünüyorum. Bunun önemi ise kendisini, felsefi tarihsel sosyolojik olguları tam bir bütün şeklinde ele alma alışkanlığında ortaya koyacaktır. Bu alışkanlık bizlerin, toplumsal gelişme ve değişimleri boşlukta değil, tarihsel bir zeminde değerlendirme yeteneğimizi geliştirmemize katkıda bulunabilir.